

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՀԱԿԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՐԱՐՔԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՊԱՅՄԱՆ ԱԳՐԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԲԵՔՄԵՉՅԱՆ

Կյանքի և առողջության իրավունքը՝ քաղաքացիների, իսկ սեփականության իրավունքը՝ քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց հիմնական իրավունքներ են: Մարդկության զարգացման ողջ ընթացքում մարդու գործունեության հիմնական նպատակը եղել է այս արժեքների անվտանգության ապահովումը, վնաս պատճառելու համար իրավական պատասխանատվություն նախատեսելով՝ ոտնձգություններից դրանց պաշտպանելը: Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունների առանձնահատուկ բնույթը պայմանավորում է նաև դրանց առաջացման առանձնահատուկ պայմանների անհրաժեշտություն:

Իրավաբանական գրականության մեջ որպես պատճառված վնասի համար պատասխանատվության հիմք դիտվում են հետևյալ չորս հանգամանքները՝ վնասի առկայությունը, վնաս պատճառողի գործողությունների հակաիրավական բնույթը, վնաս պատճառողի գործողությունների և առաջացած վնասի միջև պատճառական կապը և վնաս պատճառողի մեղքի առկայությունը: Սրանցից առաջին երեքը ունեն օբյեկտիվ, իսկ վերջինը՝ սուբյեկտիվ բնույթ¹:

Վնաս պատճառելու համար պատասխանատվության այս պայմաններն իրավական ուսումնասիրության կարիք են զգում, սակայն դրանց թվում, մեր կարծիքով, հատուկ քննության է արժանի վնաս պատճառողի գործողությունների հակաիրավությունը: Հակաիրավական է համարվում այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը խախտում է իրավական ակտի նորմերը, ինչպես նաև անձի սուբյեկտիվ իրավունքը²:

Գործողությունը անձի նպատակադրված և կամային ակտիվ արարքն է, որի հետևանքով կարող են խախտվել սեփականության, ինչպես նաև կյանքի կամ առողջության իրավունքները: Կան գործողություններ, որոնք ունեն հակաիրավական հատկանիշներ, բայց պատասխանատվություն չեն առաջացնում. օրինակ՝ եթե վնասը պատճառվի

¹Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք», Երրորդ մաս, Եր., 2001, էջ 13:

² Տե՛ս <http://www.bibliotekar.ru/kodex-grazhdanskiy/61.htm>, <http://stgkrf.ru/1064>

անհրաժեշտ պաշտպանության սահմաններում (ՀՀ քաղ. օր., հ. 1060) կամ տուժողի խնդրանքով (ՀՀ քաղ. օր., հ. 1058, մաս 4): Սակայն պետք է նշել, որ եթե վնաս պատճառելու ժամանակ անձը անցել է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանները, ապա վնասի հատուցումը չի կարող մերժվել (այս հարցին ավելի մանրամասն կանդրադառնանք ստորև):

Վնասը կարող է պատճառվել նաև անգործությամբ: Անգործությունը համարվում է հակաիրավական, երբ գործողություն կատարելը եղել է անձի պարտականությունը, սակայն անձը զանց է առել այն:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058 հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից:

Այսպիսով, ինչպես երևում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վերոնշյալ հոդվածից, որպեսզի քաղաքացին պատասխանատվություն կրի պատճառված վնասի համար, անհրաժեշտ է, որ վնասը պատճառված լինի նրա կողմից: Սակայն հոդվածը միանշանակ չի բացահայտում, թե վնասի հատուցման ինչ պայմաններ են անհրաժեշտ: Հոդվածի իրավակարգավորումը հստակեցնելու համար առաջարկում ենք ՀՀ քաղ. օր.-ի 1058 հոդվածի 1-ին մասի 1-ին նախադասությունը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. **«1. Քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն անձի կողմից, որի մեղքով և ապօրինի գործողություններով պատճառվել է այդ վնասը»:** Անշուշտ, տարակարծությունների տեղիք չի տալիս այն հանգամանքը, երբ քաղաքացին պատասխանատվություն է կրում իր գործողությունների հետևանքով պատճառված վնասի համար, օրինակ՝ մեքենան վարելիս բախվում է մեկ այլ մեքենայի: Սակայն, մեր կարծիքով, վիճելի է այն հարցը, թե արդյոք քաղաքացին ենթակա է պատասխանատվության, երբ վնասը պատճառվել է վերջինիս անգործության հետևանքով. օրինակ՝ տեսնելով, որ անձը խեղդվում է լճում, ավիում գտնվող քաղաքացին չի փորձում օգնել վերջինիս, օգնություն չի կանչում, և խեղդվողը մահանում է: Արդյո՞ք մահացածի իրավահաջորդները իրավունք կունենան վնասի հատուցում պահանջելու այն անձից, ով, գտնվելով լճափին, կարող էր կատարել գործողություններ, որոնք կփրկեին խեղդվողին, սակայն չի կատարել: Հարկ ենք համարում նշել, որ իրավաբանական գրականության մեջ կա կարծիք, որ գործողություն ասելով պետք է հասկանալ նաև անգործությունը, ուստի անիմաստ է լրացուցիչ ուսումնասիրել գործողության և անգործության տարբերությունը կամ անգործության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը³:

³ Տե՛ս **Peter Cane**, *The Anatomy of Tort Law*, Hart Publishing, Oxford, 1997, էջ 63:

Խնդիրը ավելի բազմակողմանիորեն ուսումնասիրելու և արդյունավետ քննարկելու համար կցանկանայինք անգործության հետևանքով առաջացած վնասի համար պատասխանատվության հարցը քննարկելիս հատկապես ուշադրություն դարձնել այն անձանց, ովքեր ի պաշտոնե կամ աշխատանքի բնույթից ելնելով պարտավոր են կատարել գործողություններ՝ ուղղված վնասի կանխմանը:

Քանի որ այս խմբի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը սերտորեն կապված է դրանցում ընդգրկված անձանց անգործության և առաջացած վնասի միջև պատճառական կապի առկայության կամ բացակայության հետ, կցանկանայինք անդրադառնալ պատճառական կապին՝ որպես անգործությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվության անհրաժեշտ պայմանի: Իրավաբանական գրականության մեջ անգործության հետևանքով առաջացած վնասի և անգործության ու վնասի միջև առկա պատճառական կապի վերաբերյալ արտահայտվել են տարբեր կարծիքներ: Հեղինակների մի մասի կարծիքով, մեկի կողմից մյուսին չօգնելը ինքնին վնասի պատճառում է, և այս դեպքում առկա է պատճառական կապ անգործության ու պատճառված վնասի միջև, ուստի անգործության հետևանքով պատճառված վնասի համար պատասխանատվության առանձնահատուկ ուսումնասիրության կարիք չկա, քանզի սա ուղղակի վնասի պատճառման ինքնուրույն տարատեսակ է: Իրավաբան գիտնականների մեկ այլ խմբի կարծիքով՝ անգործության հետևանքով առաջացած վնասը ինքին չի ենթադրում, որ այն պատճառվել է անգործության հետևանքով, և նույնիսկ եթե անձի պարտականությունն է մեկ ուրիշին փրկելը, և նա չի կատարում իր պարտականությունը, դա դեռ չի նշանակում, որ այդ անձը պետք է ենթարկվի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության⁴:

Ի լրումն վերոնշյալ երկու տեսակետների՝ գտնում ենք, որ ամեն դեպքում անգործության հետևանքով առաջացած վնասի համար պատասխանատվության հարցը քննարկելիս անպայման պետք է ուշադրություն դարձնել հատկապես պատճառական կապին, քանզի, մեր կարծիքով, քննարկվող հարաբերությունների ժամանակ հենց պատճառական կապն է այն անհրաժեշտ պայմանը, որը կարող է պատասխանատվության հիմք դառնալ անգործություն դրսևորած քաղաքացու համար: Նշված ենթատեքստում պատճառական կապի ուսումնասիրությունը կարևորվում է նաև նրանով, որ անգործության և վնասի միջև պատճառական կապի հիմնավորումը ավելի դժվար է, քան գործողության և վնասի միջև այդ կապի առկայության հիմնավորումը: Իսկ

⁴ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Michael D. Bayles and Bruce Charman** Justice, Rights and Tort Law, D. Reidel Publishing Company Dordrecht/Boston 1983, էջ 216-217, **H. L. A. Hart and A. M. Honore**, Causation in the Law. Oxford, Clarendon Press, 1959, էջ 61-62:

իրավաբանական գրականությունը և դատական պրակտիկան ընդունում են, որ վնասի և արարքի միջև պատճառական կապը պետք է լինի ուղղակի և հաստատված, հակառակ դեպքում անուղղակի պատճառական կապը չի կարող պատասխանատվության պայման դառնալ⁵: Այսպիսով ակնհայտ է, որպեսզի անգործություն դրսևորած անձը ենթարկվի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության, անհրաժեշտ է, որ քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին վնասը պատճառված լինի անմիջապես այդ անձի անգործության հետևանքով⁶:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ, մեր կարծիքով, միայն անգործության և պատճառական կապի առկայությունը բավարար չէ անգործության հետևանքով ծագած վնասի հատուցման պարտավորություններ առաջանալու համար: Քննարկվող հարաբերություններում, ինչպես ցանկացած արտապայմանագրային պարտավորության առաջացման դեպքում, կարևորվում է նաև մեղքի առկայությունը: Այսինքն՝ որքանով է անձը գիտակցել, որ իր անգործության հետևանքով մեկ ուրիշին կարող է վնաս պատճառվել: Բացի այդ, եթե գիտակցել է, ապա արդյոք հնարավորություն ունեցել է իր գործողություններով կանխել վնասի պատճառումը:

Անգործությամբ վնաս պատճառող անձանց թվին կարելի է դասել մասնագիտական այնպիսի աշխատանք կատարողներին, ինչպիսիք են ոստիկանները, հրշեջները, փրկարարները, բժիշկները և այլք: Վերջիններս կոչված են իրենց գործողություններով պաշտպանելու քաղաքացիների կյանքը և առողջությունը, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց սեփականությունը: Ոստիկանական մարմինները, հրշեջ կամ փրկարար ծառայությունները ֆինանսավորվում են հարկատուների հաշվին, այսինքն՝ քաղաքացիները վճարում են վերջիններիս իրենց անվտանգության համար: Այս մարմինների աշխատակիցները, ընդունվելով աշխատանքի, գիտակցում են դրա վտանգավորությունը, ուստի նրանց կողմից անգործությունը, այսինքն՝ իրենց առջև դրված պարտականությունների չկատարումը, անշուշտ, պետք է դիտել որպես վնաս առաջացնող գործոն, և վնասի հատուցման պարտականությունը դնել այդ մարմինների վրա: Հատկանշական է, որ նմանատիպ կարծիք արտահայտվել է նաև արևմտաեվրոպական իրավաբանական գրականության մեջ⁷: ՀՀ քաղ. օր.-ը պատասխանատվություն է նախատեսում պետական մարմինների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց անօրինական գործողություններով կամ անգործությամբ պատճառված վնասի համար

⁵ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք», Երրորդ մաս, Եր., 2001, էջ 608, նաև՝ «Гражданское право, обязательственное право», М., էջ 613:

⁶ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **B. S. Markesinis and S. F. Deakin**, Tort Law, Third Edition, Clarendon Press, Oxford, 1994, էջ 163-192:

⁷ Տե՛ս **Michael D. Bayles and Bruce Charman**, նշվ. աշխ., էջ 214:

(հողված 1063): Անշուշտ, ուստիկանությունը, հրշեջ մարմինները, համաձայն ՀՀ օրենսդրության, դասվում են պետական մարմինների թվին, ուստի հողվածը կարգավորում է այս անձանց անգործության հետևանքով քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց պատճառված վնասի պատասխանատվության հարցը, որը պետք է կրի Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համապատասխան համայնքը: Սակայն, մեր կարծիքով, բաց է մնում փրկարարների և բուժօգնականների պատասխանատվության հարցը: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում կան բազմաթիվ մասնավոր բուժօգնականներ, իսկ նախկինում պետական համարվող բուժօգնականները այժմ բաժնետիրական ընկերություններ են, ուստի և՛ իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտներ: Անշուշտ, կարելի է պնդել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում փրկարարական ծառայությունները նույնպես գտնվում են պետական համակարգում, ուստի այս մարմինների աշխատակիցների անգործության հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման Քաղ. օր. 1063 հողվածի կանոններով: Սակայն չկարգավորված է մնում մասնավոր փրկարարական կազմակերպությունների (որպես օրինակ կարելի է նշել Սևանի ավազանում, Ջրաշխարհում և այլուր գործող փրկարարներին) աշխատակիցների անգործության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը: Այս խումբ սուբյեկտների անգործության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը կարող է կատարվել երկու տարբերակով.

ա) տուժողների և այս սուբյեկտների միջև առկա են պայմանագրային հարաբերություններ: Օրինակ, քաղաքացին, գնալով «Ջրաշխարհ» և գնելով մուտքի տոմս, այդ ընկերության հետ մտնում է քաղաքացիաիրավական պայմանագրային հարաբերությունների մեջ, և ծառայություն մատուցող կազմակերպության պարտականությունն է պահովել քաղաքացու անվտանգությունը: Ուստի եթե փրկարարի անգործության պատճառով քաղաքացուն վնաս պատճառվի, կարող են կիրառվել պայմանագրի չկատարման հետևանքով պատասխանատվության քաղաքացիաիրավական նորմերը: Նույնը կարելի է ասել նաև բուժօգնականների մասին:

բ) Գործում է իր աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար իրավաբանական անձի պատասխանատվության դրույթը՝ Քաղ. օր., հողված 1062: Նույն մոտեցումը կարող է կիրառվել նաև բուժօգնականների աշխատակիցների կողմից պատճառված վնասի դեպքում:

Խոսելով հակաօրինական գործողության կամ անգործության՝ որպես պատասխանատվություն առաջացնող հիմքի մասին, անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ նաև քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությանը այն դեպքում, երբ վնասը պատճառվել է օրինական գործողություններով, մասնավորապես՝ ծայրահեղ

անհրաժեշտության և անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում:

ՀՀ քաղ. օր.-ի 1061 հոդվածը սահմանում է, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության, այսինքն՝ վնաս պատճառողին կամ այլ անձանց սպառնացող վտանգի վերացման պայմաններում պատճառված վնասը, եթե այդ վտանգը տվյալ հանգամանքներում չէր կարող վերացվել այլ միջոցներով, պետք է հատուցի վնաս պատճառած անձը: Այնուհետև հոդվածը ավելացնում է, որ հաշվի առնելով նման վնասի պատճառ դարձած համապատասխան գործունեության հանգամանքները՝ դատարանը կարող է այն հատուցելու պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա՝ ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը, կամ վնաս հատուցելուց լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել ինչպես այդ երրորդ անձին, այնպես էլ վնասը պատճառողին:

Այսպիսով, հոդվածից ակնհայտ է դառնում, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառած վնասի դեպքում քաղաքացիաիրավական հարաբերություններ են առաջանում վնաս պատճառողի և տուժողի կամ այն երրորդ անձի համար, ում շահերը պաշտպանվել են: Ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակը կայուն և կրկնվող իրավաբանական հարաբերություն է, որն առաջանում է որոշակի հատկանիշների ամբողջության դեպքում, որոնց թվում առկա են ոչ միայն մեծ վնաս պատճառելու ռիսկը, այլև տարբեր վնասներ պարտադիր պատճառելու հնարավորությունը⁸: Ընդ որում, ինչպես նշում են հեղինակները, պատճառված վնասը պետք է ավելի նվազ լինի կանխվող վնասից: Քանի որ իրավական պրակտիկայում ծայրահեղ անհրաժեշտությամբ պատճառված վնասի դրույթը շատ քիչ է կիրառվում, ուստի դժվարանում է պրակտիկ օրինակներ բերելը: Սա դժվարացնում է նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե ինչ կարգով պետք է որոշվի՝ արդյոք կոնկրետ անձը գործել է ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում, ուրն է պարտադիր ռիսկի աստիճանը⁹:

Այս հարցին, կարծում ենք, կարող է պատասխանել կոնկրետ իրավական ակտը, որը կարգավորում է այս կամ այն աշխատողի, պաշտոնատար անձի գործունեությունը: Որպես օրինակ կարելի է նշել առողջապահության, զինծառայության, ոստիկանության մասին օրենսդրությունները և այլն: Այս նորմատիվ ակտերի հիման վրա տարբեր մասնագիտությունների ներկայացուցիչներ պարտավորվում են իրականացնել որոշակի ռիսկի հետ կապված գործողություններ: Ինչպես նշում են իրավագետները. «Սա հնարավորություն է տալիս պնդելու, որ զինծառայողները, ոստիկանության, հակահրդեհային պաշտպանու-

⁸ Տե՛ս նաև **Донцов С. Е., Глянец В. В.** Возмещение вреда по советскому законодательству. М., 1990, էջ 258:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

թյան և մի շարք այլ կատեգորիայի աշխատողները, իրենց վրա դրված կամ կամավոր ընդունած ծառայողական, հասարակական պարտականությունների ուժով, կարևորագույն հասարակական հարաբերությունները և շահերը պաշտպանելիս չեն կարող ձեռնպահ մնալ իրենց պարտականությունները կատարելուց՝ իրենց առողջությունը կամ կյանքը փրկելու համար, և չեն կարող արդարանալ ծայրահեղ անհրաժեշտությամբ: Իրենց պարտականությունները կատարելուց խուսափելու դեպքում այս անձինք պետք է կրեն կարգապահական, հասարակական կամ քրեական պատասխանատվություն»¹⁰:

Այսպիսով, համաձայն վերոնշյալ տեսակետի, աշխատանքային պարտականությունները իրականացնելիս ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ չի կարող առաջանալ այն անձանց համար, որոնց աշխատանքում առկա է ռիսկի գործոնը: Օրինակ՝ հրշեջները չեն կարող ձեռնպահ մնալ կրակը մարելուց և դրանով իսկ գույքը ոչնչացումից փրկելուց՝ հղում կատարելով այն բանին, որ իրենք վտանգում են իրենց կյանքը: Վերոնշյալ տեսակետը վիճելի է: Ճիշտ է, այս կատեգորիայի աշխատողները պարտավոր են աշխատել իրենց կյանքի համար ռիսկային պայմաններում, բայց, կարծում ենք, անհրաժեշտ են կոնկրետ նորմատիվ ակտեր, որոնք կապահովեն նաև նրանց կյանքի և առողջության պաշտպանությունը, ինչպես նաև կտարանջատեն պահանջվող ռիսկի աստիճանները:

Եթե վնասը պատճառվում է առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ կողմից ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում, ապա առաջանում է վիճելի մի իրավիճակ՝ սահմանել պատասխանատվություն և վնասի հատուցում Քաղ. օր.-ի 1072 հոդվածով, ուստի և՛ պատասխանատվություն առանց մեղքի՝, թե՛ 1061 հոդվածի հիմքերով, որը թույլ է տալիս վնասի հատուցման պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա, ում շահերից ելնելով գործել է վնաս պատճառողը, կամ էլ լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել վնաս հասցնողին և երրորդ անձին վնասի հատուցման պարտականությունից: Դատական պրակտիկան այս հարցը լուծելիս կողմնորոշվում է հետևյալ երկու տարբերակներով.

ա) առավել վտանգի աղբյուրով ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում հասցված վնասի դեպքում անհրաժեշտ է կիրառել Քաղ. օր.-ի այն հոդվածը, որը պատասխանատվություն է սահմանում առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար, քանի որ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն սահմանող հոդվածը նկատի ունի իրավաչափ վնասը:

բ) Առավել վտանգի աղբյուրով դիտավորյալ իրավաչափ վնաս հասցնելու ժամանակ առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնա-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 259:

սի համար պատասխանատվություն սահմանող հոդվածը չի կարող կիրառվել, քանի որ դիտավորյալ վնաս պատճառելու հասկացությունը չի կարող համատեղվել առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ գործունեության հետ¹¹:

Առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ՝ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում կատարած գործողությունների համար պատասխանատվությունը չպետք է արմատապես ազդի ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում կատարված իրավախախտման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերի վրա: Առավել վտանգի աղբյուրի տերը ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում գործում է իրավաչափ, և նրա այս կարգավիճակը չի տարբերվում մյուս վնաս պատճառողների կարգավիճակից: Այս պատճառով դատարանները կարիք չունեն պարզելու, թե արդյոք ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի ծագումը կոնկրետ իրի վնասակար հատկությունների հետևանք է, թե՞ վնասը տուժողին պատճառվել է առավել վտանգի աղբյուրով և ոչ թե այլ օբյեկտով:

Ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում գործող առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ պատասխանատվության սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ կողմերի առանձնահատկությունը պետք է արտահայտվի նրանով (ներառելով նաև պատասխանատվությունից լրիվ կամ մասնակիորեն ազատելու հնարավորությունը), որ դատարանը, նկատի ունենալով կա՛մ տուժողի մեղքը (եթե վերջինս առկա է), կա՛մ էլ այն անձի մեղքը, ում շահերից ելնելով գործել է վնաս պատճառողը, պետք է հաշվի առնի միայն այս անձանց կոպիտ անզգուշությունը կամ դիտավորությունը: Ինչպես նշում են հեղինակները, անհաղթահարելի ուժը ինքնին բացառում է ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավիճակի առկայությունը, քանի որ անհաղթահարելի ուժի պայմաններում բացառվում է ցանկացած գիտակցված վնասի պատճառում¹²: Թերևս կարելի է չհամաձայնել հեղինակների վերոնշյալ կարծիքի հետ, քանի որ կյանքում հնարավոր են դեպքեր, երբ անհաղթահարելի ուժի առկայության պայմաններում անհրաժեշտություն առաջանա վնաս հասցնելու մեկին կամ մի քանիսին՝ ավելի մեծ թվով անձանց կյանքը փրկելու համար: Օրինակ, եթե անտեսանելիության պայմաններում թույլատրվի ինքնաթիռի վայրէջքը մայրուղու վրա՝ դրանով իսկ վտանգելով մայրուղում երթևեկող ավտոմեքենաների ուղևորների կյանքը կամ առողջությունը:

Խոսելով ծայրահեղ անհրաժեշտության մասին՝ պետք է նշել, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում հասցված կարող է դիտվել միայն այն վնասը, որի պատճառմամբ կանխվել է մեկ այլ՝ շատ ավելի մեծ վնաս: Օրինակ՝ մեկ անձին կյանքից զրկելով կամ առողջությանը

¹¹ См. у Донцов С. Е., Маринина М. Я. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности. М., 1986, էջ 46:

¹² См. u նույն տեղը:

վնաս պատճառելով կանխվել է մի քանի անձանց կյանքին կամ առողջությանը հասցվելիք վնասը կամ, որ ավելի հավանական է, գույքին վնաս պատճառելով՝ կանխվել է առողջությանը պատճառվելիք վնասը: Շատ կարևոր է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ պետք է ուշադրություն դարձնել, թե արդյոք հնարավոր է եղել վնասը կանխել այլ միջոցներով: Եթե այդպիսի հնարավորություն եղել է, ապա հասցված վնասը, կարծում ենք, չի կարող դիտվել որպես ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառված:

Ինչպես նշվեց վերը, Քաղ. օր.-ը սահմանում է, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման վնաս պատճառած անձի կողմից: Օրենսգիրքը նաև նշում է, որ, հաշվի առնելով նման վնասի պատճառ դարձած համապատասխան գործունեության հանգամանքները, դատարանը կարող է այն հատուցելու պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա, ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը, կամ վնասը հատուցելուց լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել ինչպես այդ երրորդ անձին, այնպես էլ վնաս պատճառողին:

Հոդվածը, ըստ էության, բավական լայն լիազորություններ է տվել դատարաններին՝ վերջիններիս հնարավորություն ընձեռելով պարզելու, թե երբ պետք է պատասխանատվությունը դնել վնաս պատճառողի և երբ՝ երրորդ անձի վրա, ում շահերից ելնելով գործել է վնաս պատճառողը:

Ենթադրվում է, որ տվյալ դեպքում օրենսդիրը նկատի ունի ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի առաջացման համար երրորդ անձի մեղքի առկայությունը կամ բացակայությունը, իսկ եթե առկա է մեղքը, ապա՝ դրա աստիճանը: Կարծում ենք, որ այս սուբյեկտիվ հանգամանքների կողքին դեր պիտի ունենան նաև մի շարք օբյեկտիվ հանգամանքներ, ինչպիսիք են՝ կողմերի նյութական դրությունը, վնասի պատճառման ձևը և այլն:

Կցանկանայինք նշել մի կարևոր փաստ նս. ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում հասցված վնասի դեպքում վնաս է հասցվում ոչ թե վտանգավոր իրավիճակ ստեղծող անձին, այլ այն սուբյեկտներին, որոնք անմիջական կապ չունեն վտանգավոր իրավիճակի ստեղծման հետ: Եթե վնաս հասցվի վտանգավոր իրավիճակ ստեղծող սուբյեկտին, ապա մենք գործ կունենանք անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտի հետ:

Անդրադառնալով ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտի կիրառման միջազգային փորձին՝ կցանկանայինք նշել, որ, օրինակ, ֆրանսիական իրավաբանական գրականության մեջ ընդունվում է, որ մեկ անձին վնաս հասցնող գործողությունը, որը ավելի մեծ վնասի առաջացումը կանխելու միակ միջոցն է եղել, ո՛չ քրեական և ո՛չ էլ քաղաքա-

ցիական իրավախախտում է: Ընդհանուր սկզբունքից ելնելով՝ այս դեպքում դատական պրակտիկան խոսում է անհաղթահարելի ուժի մասին, սակայն իրականում, ինչպես գտնում է Լ. Շյուվիո դե լա Մորանդյերը, այստեղ չկա անհաղթահարելի ուժ¹³: Ընդհակառակը, ասում է հեղինակը, ծայրահեղ անհրաժեշտությունը ենթադրում է երկու որոշումներից մեկի ազատ ընտրություն՝ վնաս պատճառել ուրիշին կամ ենթարկվել անխուսափելի վտանգին: Փաստորեն, ֆրանսիական իրավաբանական գրականության մեջ նույնպես նշվում է, որ ուրիշին վնաս պատճառելը ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում պետք է լինի ավելի մեծ վտանգից խուսափելու միակ միջոցը¹⁴:

Խոսելով ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառված վնասի հատուցման մասին՝ կարևորում ենք այն հանգամանքների պարզաբանումը, որոնք կարող են պատասխանատվությունից ազատելու հիմք դառնալ: Քաղ. օր.-ի 1061 հոդվածը նշում է, որ դատարանը կարող է ծայրահեղ անհրաժեշտությունից ելնելով վնաս պատճառած անձին ազատել պատասխանատվությունից և այն դնել երրորդ անձի վրա, ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը: Միննույն ժամանակ հոդվածը ամրագրում է, որ դատարանը կարող է նաև փոքրացնել պատասխանատվության չափը ինչպես վնաս պատճառողի, այնպես էլ երրորդ անձի համար: Հոդվածը կոնկրետ չի նշում, թե որոնք են այն հանգամանքները, որ ազատում են ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառած վնասի հատուցումից: Օրենսգիրքը խոսում է միայն նման վնասի պատճառ դարձած համապատասխան գործունեության հանգամանքների մասին՝ առանց որոշակիացնելու դրանք: Կարծում ենք, որ այդպիսի հանգամանքներ կարող են լինել ինչպես ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակին նախորդող հանգամանքները, այն կողմի գործողությունները, որոնք վնաս պատճառողի գործողությունների պատճառ են դարձել, այնպես էլ փրկվող արժեքը, այն անձինք և արժեքները, որոնց վնաս է հասցվել, և այլն:

Անդրադառնանք անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում վնաս պատճառելու խնդիրներին:

ՀՀ քաղ. օր.-ի 1060 հոդվածը սահմանում է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պատճառված վնասը ենթակա չէ հատուցման, եթե չեն գերազանցվել դրա սահմանները:

Անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պատճառած վնասը հատուցելուց ազատվելու կարևորագույն պայման է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների պահպանումը: Ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, և ինչպես ամրագրված է քաղաքացիական օրենսդրությամբ, անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանները

¹³ Տե՛ս Լ. Զ. Դե Լա Մորանդեր. Гражданское право Франции, М., 1960, էջ 421:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

րի անցմամբ պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման¹⁵: Այսպիսով, պարզելու համար, թե որոնք են անհրաժեշտ պաշտպանության հատկանիշները և սահմանները, անհրաժեշտ է անդրադառնալ ՀՀ քրեական օրենսգրքին:

Ինչպես ամրագրված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 42 հոդվածում. «Հանցագործություն չի համարվում այն գործողությունը, որը կատարվել է անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում, այսինքն՝ պաշտպանվողի կամ մեկ այլ անձի կյանքը, առողջությունը և իրավունքները, հասարակության կամ պետության շահերը հանրության համար վտանգավոր ոտնձգությունից կամ դրա իրական սպառնալիքից՝ ոտնձգություն կատարողին վնաս պատճառելու միջոցով պաշտպանելիս, եթե թույլ չի տրվել անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում»:

Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում են համարվում դիտավորյալ այն գործողությունները, որոնք, պաշտպանվողի համար ակնհայտ, չեն համապատասխանում ոտնձգության բնույթին և վտանգավորությանը»:

Այսպիսով, անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակի պայմաններից մեկը հակաօրինական կամ հանցավոր այն արարքի կանխումն է, երբ անձի կամ այլ անձանց կյանքին կամ առողջությանը, ինչպես նաև գույքին սպառնացող իրական վտանգ է առաջացել: Պրակտիկայում մեծ դժվարություն է առաջացնում անհրաժեշտ պաշտպանության սահմաններում գործած կոնկրետ անձին քաղաքացիաիրավական կամ քրեաիրավական պատասխանատվությունից ազատելու հարցի լուծումը, քանի որ արդեն ինքնին իրենից դժվարություն է ներկայացնում այն հանգամանքների լրիվ և բազմակողմանի բացահայտումը, որոնք կայացուցեն, որ տվյալ անձը գործել է անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում: Դժբախտաբար դատարանները, հաճախ գտնվելով տուժողների բարոյական ճնշման տակ, խուսափում են անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը կիրառելուց, որի հետևանքով հակաօրինական ոտնձգությունից իր կյանքը կամ առողջությունը պաշտպանող անձը, այդ ընթացքում վնաս պատճառելով ոտնձգողի առողջությանը, ստիպված է լինում փոխհատուցել այդ վնասները և նույնիսկ քրեական պատիժ կրել: Սա, մեր կարծիքով, չի բխում արդարադատության շահերից և նպատակներից: Դատարանների կողմից հստակ պետք է բացահայտվի՝ արդյոք կոնկրետ անձը գործել է անհրաժեշտ պաշտպանության՝ սահմաններում, թե՞ ոչ, և եթե՝ այո՛, ապա անձը անմիջապես պետք է ազատվի քաղաքացիաիրավական և քրեաիրավական պատասխանատվությունից:

Մյուս կողմից էլ անձը կարող է գործել իր կարծիքով անհրաժեշտ

¹⁵ См. у Майданик Л. А., Сергеева Н. Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. М., 1968, էջ 86, ինչպես նաև ՀՀ քաղ. օր.-ի 1060 հոդվածը:

պաշտպանության սահմաններում, սակայն իրականում նրա գործողությունները ոչ միայն գերազանցեն անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանները, այլև ընդհանրապես դուրս լինեն անհրաժեշտ պաշտպանությունից: Այս կապակցությամբ հարկ ենք համարում մեկ անգամ ևս նշել, որ անհրաժեշտ պաշտպանության հարցը քննարկելիս պետք է մեծ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, թե արդյոք կանխվելիք վնասը եղել է իրական կամ, ինչպես նշում են Ս. Ե. Դոնցովն ու Վ. Վ. Գլյանցևը, արդյոք այդ գործողությունները էական վնաս են հասցրել պաշտպանվողի իրավունքներին և շահերին կամ էլ այդպիսի վնասի վտանգ են ստեղծել¹⁶: Դատական պրակտիկան և իրավունքի տեսությունը առանձնացնում են նաև անհրաժեշտ պաշտպանության իրավաչափության հարցը: Անհրաժեշտ պաշտպանության իրավաչափության քրեաիրավական պայմաններից մեկն այն է, որ ոտնձգությունը պետք է հանրորեն վտանգավոր լինի: Սակայն Ս. Ե. Դոնցովն ու Վ. Վ. Գլյանցևը իրավացիորեն գտնում են, որ քաղաքացիական օրենսդրությունը չի տալիս անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակի քաղաքացիաիրավական բնորոշումը, որը պետք է տարբերվեր քրեաիրավականից նրանով, որ քաղաքացիական իրավունքում ոտնձգողի գործողություններում հանրային վտանգավորության առկայությունը պարտադիր չէ, և բավական է միայն այդ գործողությունների հակաիրավական բնույթը¹⁷:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ ինչպես ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում, այնպես էլ անհրաժեշտ պաշտպանության դեպքում վնասը պետք է պատճառվի ավելի մեծ վնասի առաջացումը կանխելու համար: Սակայն ծայրահեղ անհրաժեշտության և անհրաժեշտ պաշտպանության տարբերությունն այն է (որը և բացատրում է առաջին դեպքում վնասը հատուցելու պարտականությունը այն պատճառողի վրա դնելը, իսկ երկրորդի դեպքում՝ ոչ), որ ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում վնաս է պատճառվում հակաիրավական արարքի հետ կապ չունեցող անձին, իսկ անհրաժեշտ պաշտպանության դեպքում՝ այն անձին, ով կատարում է հակաիրավական արարքը: Վերջին դեպքում շատ կարևոր է, որ վնաս պատճառվի միայն հարձակվողին և ոչ թե այլ անձանց: Փաստորեն, օրենքը պաշտպանվողին տալիս է հարձակվողին վնաս պատճառելու իրավունք՝ պաշտպանվողի գործողությունները դարձնելով իրավաչափ:

Ինչպես նշվեց վերը, հատուցման է ենթակա այն վնասը, որը պատճառվել է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցումով: Նման դեպքում պատասխանի կարիք ունեն հետևյալ հարցերը. ո՞վ պետք է հատուցի անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների

¹⁶ Տե՛ս Դոնցով С. Е., Глянцев В. В., նշվ. աշխ., էջ 243:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

անցումով պատճառված վնասը, ի՞նչ կարգով պետք է որոշվի վնասի հատուցման հարցը: Այստեղ կարևորվում է այն հանգամանքը, որ չնայած վնաս է պատճառվել ոտնձգողին, սակայն այն պատճառվել է մոտավորապես վտանգը կանխելու համար, ուստի ամեն դեպքում պետք է տարանջատել և որոշել, թե վնասի որ մասն է ենթակա հատուցման, կամ արդյոք ենթակա է հատուցման ողջ պատճառված վնասը: Լ. Ա. Մայդանիկի և Ն. Յու. Սերգեևայի կարծիքով՝ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցումով պատճառված վնասի ծավալը պետք է նվազեցվի՝ հաշվի առնելով տուժողի մեղավորության աստիճանը, որը իր ազդեցիվ գործողություններով սադրել է վնաս պատճառողին դիմելու պատասխան գործողությունների¹⁸: Համաձայն ենք հեղինակների այս տեսակետի հետ և գտնում ենք, որ ճիշտ չի լինի, ինչպես նաև չի բխի արդարադատության շահերից անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ պատճառված վնասի հատուցումը ամբողջ ծավալով պատճառողի վրա դնելը: Այստեղ դատարանները պետք է ուշադրություն դարձնեն և վնասի հատուցման չափը որոշելիս հաշվի առնեն նաև հակաիրավական արարք կատարող անձի գործողությունների բնույթը:

Ծայրահեղ անհրաժեշտության և անհրաժեշտ պաշտպանության հետ միաժամանակ կարևոր է քննարկել նաև իրավունքի ինքնապաշտպանությունը որպես վնասի հատուցումից ազատող կամ վնասի հատուցումը սահմանափակող հանգամանք: ՀՀ քաղ. օր.-ի 14 հոդվածը սահմանում է նաև, որ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը, ի թիվս այլոց, իրականացվում է իրավունքի ինքնապաշտպանությամբ¹⁹: Ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, իրավունքի ինքնապաշտպանությունը անձի ինքնուրույն գործողություններն է, որոնք ուղղված են քաղաքացիական իրավունքների խախտումը բացառելուն և խախտման հետևանքները նվազեցնելուն²⁰: Կարևոր է ամրագրել, որ իրավունքի ինքնապաշտպանությամբ պատճառված վնասի դեպքում, որը որոշ դեպքերում կարող է և չունենալ անհրաժեշտ պաշտպանության հատկանիշներ, վնաս պատճառողը ևս պետք է հնարավորություն ունենա ազատվելու պատճառված վնասի հատուցումից: Իհարկե այս դեպքում կարևորվում է դատարանների դերը, որոնք պետք է ճիշտ գնահատեն վնաս պատճառողի գործողությունները և պարզեն, թե արդյոք վնաս պատճառողը գործել է քաղաքացիական իրավունքների խախտմանն ուղղված գործողությանը համարժեք, թե ոչ:

¹⁸ Տե՛ս **Майданик Л. А., Сергеева Н. Ю.**, նշվ. աշխ., էջ 86:

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 14, կետ 8:

²⁰ Տե՛ս https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0, http://kruglaw.narod.ru/lit/civil_law/suhanov1/3_12_2.htm

Բանալի բառեր – վնաս, հակաիրավական արարք, պատճառված վնասի հատուցում, ծայրահեղ անհրաժեշտություն, անհրաժեշտ պաշտպանություն, իրավունքների ինքնապաշտպանություն

ГРИГОР БЕКМЕЗЯН – *Противоправное деяние как условие возникновения внедоговорных отношений.* – В статье обсуждается понятие противоправного деяния, его особенности и применение. Особое внимание уделено действию и бездействию как видам противоправного деяния. Кроме того, подняты вопросы ответственности различных его субъектов – сотрудников полиции, медицинских учреждений, спасателей и т.д.

Проанализировано гражданско-правовое регулирование противоправного деяния, затронут вопрос о том, что ГК РА, регулируя возмещение причинённого вреда, по большому счёту умалчивает о противоправном деянии. В этой связи предложено соответствующее изменение статьи 1058 ГК РА. Речь идёт также о возмещении вреда, причинённого в условиях крайней необходимости, необходимой обороны и самообороны прав.

Ключевые слова: *вред, противоправное деяние, возмещение вреда, крайняя необходимость, необходимая оборона и самооборона*

GRIGOR BEKMEZYAN – *Wrongful Act as a Condition for Occurrence of Delictual Obligations.* – In the article the author discusses the concept, characteristics and problems of application of the wrongful act, as one of the conditions for delictual obligations.

The paper focuses on the "action" and "inaction" as a way of expression types of wrongful act, the author discusses the responsibilities of the various subjects such as - the police, medical institutions, rescue services, etc.

In the article the author attempts to analyze civil regulation of unlawful act, pays attention to the fact that the Civil Code of the Republic of Armenia, regulating compensation for the damage caused, says nothing about the illegal act, leaving the question to practice. In this respect, autor proposes modifications to Article 1058 of the Civil Code of RA.

Compensation for damage caused by state of extreme necessity, necessary defense and self-protection of a right are also discussed in the presented article.

Key words: *harm, wrongful act, compensation for damage, state of extreme necessity, necessary defense and self-protection of a right*